

Dr hab. Anna Rutka, prof. KUL

Katedra Niemieckojęzycznej Literatury i Kultury

FILOLOGIA GERMAŃSKA

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Beaty Goryckiej n. t. *Stille
Perturbationen. (Kon)Figurationen der Instabilitäten im Schaffen Judith
Hermanns* napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Katarzyny Jaśtał**

Ocena wyboru tematu pracy

Przedstawiona mi do oceny praca doktorska analizuje wybrane teksty krótkiej prozy Judith Hermann w kontekście przedstawionych w niej figuracji i konfiguracji niestabilności systemowych wywołanych przez różnego rodzaju ‘perturbacje’ tj. zakłócenia i irytacje. Tak sprecyzowana problematyka była dotychczas podejmowana w literaturze przedmiotu dotyczącej się Hermann jedynie marginalnie. Poświęcenie zwartej monografii przedstawicielce tzw. pokolenia „Golf”, a w kontekście literaturoznawczym pokolenia tzw. „Fräuleinwunder”, zdaje się być ze wszech miar wartościowe i uzasadnione, głównie ze względu na społeczną i kulturową aktualność jej tekstów literackich. Proza Hermann odzwierciedla bowiem niestabilność i labilność współczesnych procesów społecznych, gospodarczych i politycznych, które wiążą się z globalizacją, medializacją i wirtualizacją naszego świata oraz z zachodzącymi w nim przemianami traskulturowymi. Bohaterowie i bohaterki krótkich

form prozatorskich Judith Hermann niejako odzwierciedlają i ucieleśniają owe dynamiczne przemiany. Wybór autorki, dobór jej tekstów oraz zarysowana w tytule perspektywa badawcza są zatem bardzo aktualne, dotyczą ważkich poznawczo problemów współczesnego człowieczeństwa i funkcjonowania społeczeństw w świecie Zachodu. Jako przedmiot analizy Doktorantka wybrała cztery tomy opowiadań *Sommerhaus, später (1998)*, *Nichts als Gespenster (2003)*, *Alice (2009)* i *Lettipark (2016)*. Taki dobór korpusu tekstów pozwala z jednej strony zawęzić i sprecyzować pole analiz literaturoznawczych, z drugiej zaś strony umożliwia chronologiczne prześledzenie rozwoju motywów i wątków wewnątrztekstowych, jak również zabiegów estetycznych charakterystycznych dla prozy Judith Hermann.

Ocena realizacji metody badawczej i struktury pracy

Pani mgr Gorycka wybrała jako podstawę badawczą i instrumentarium metodologiczne teorię systemów społecznych Niklasa Luhmanna i jego następców. Podrozdział metodologiczny 2.5. poprzedzają części poświęcone przedstawieniu życia i twórczości Judith Hermann. We wstępnej części pracy omówiony został również literacki fenomen „Fräuleinwunder” na tle rozwoju prądów literackich lat 90. XX wieku i początku lat 2000. Autorka dysertacji wykazuje się tu dobrym rozeznaniami merytorycznym, spójnie przedstawia i charakteryzuje zjawisko „Fräuleinwunder” w kontekście innych prądów literackich takich jak ‘literatura pop’, ‘literatura berlińska’, ‘literatura przełomu’ oraz uwzględnia teorie feministyczne i socjologiczne rozpoznania dotyczące problemu pokoleniowej tożsamości („Single Generation”, „Generation X”, „Generation 78”). Doktorantka trafnie zauważa, że pojęcie „Fräuleinwunder” może być zastosowane jedynie jako termin orientacyjny. Różnorodność estetyczna i tematyczna niemieckiej i niemieckojęzycznej literatury współczesnej, w tym najnowszej, nie dopuszcza bowiem takiego zawężania oglądu do jednej ‘reprezentatywnej’ tendencji. Stosowanie tego typu ‘etykiet’ literaturoznawczych prowadzić może bowiem jedynie do uproszczeń, generalizacji, a w konsekwencji do wypaczeń poznawczych. Autorka dysertacji ma świadomość tego niebezpieczeństwa. Przywołując w rozdziale 2.2. nazwiska innych twórców i twórczyń młodszego pokolenia i wstępnie szkicując problematykę ich utworów, wskazuje na duże zróżnicowanie tematyczne i formalne tej literatury.

W części wprowadzającej Autorka pracy omawia dodatkowo w podrozdziale „Zur Gattungsfrage” różnice gatunkowe pomiędzy Kurzgeschichte (ang. short story) a opowiadaniem. Wychodząc od rozpoznania, że teksty Hermann są (również przez nią samą) określane terminami Kurzgeschichte bądź opowiadanie lub nie są w ogóle kategoryzowane, Doktorantka przedstawia definicje literaturoznawcze obu gatunków, aby dojść do wniosku, że precyzyjne rozdzielenie cech gatunkowych w odniesieniu do prozy Hermann nie jest możliwe, a sama pisarka często zaciera w swoich utworach granice międzygatunkowe. Wobec powyższego Doktorantka decyduje się przyjąć jako wiążące pojęcie „Erzählung”, jako neutralne określenie dla krótszych form prozatorskich. Rozdział ten podyktowany został zapewne dużą skrupulatnością badawczą, nie wnosi on jednak w mojej opinii zasadniczych i istotnych rozpoznań związanych z samym tematem pracy.

W podrozdziale dotyczącym się metodologii 2.5. na 16 stronach Doktorantka omawia teorię systemów Niklasa Luhmanna, włączając w kontekst rozważań cały szereg badaczy i badaczek kontynuujących myśl niemieckiego socjologa lub polemizujących z jego tezami. W rezultacie czytelnik/czytelniczka skonfrontowany/a zostaje z kompilacją licznych opracowań na temat teorii systemów autorstwa takich badaczy jak: Jürgen Beushausen, Helmut Willke, Frank M. Orthey, Rasco Hartin-Perschke, Margot Berghaus i inni. Doktorantka próbuje wyjaśnić poszczególne kluczowe pojęcia – rozróżnienie systemów organicznych, psychicznych i społecznych, otoczenia, emergencji, autopoiezy, kontyngencji, kompleksowości, komunikacji, relacji podmiot *versus* przedmiot, dyferencji i wreszcie (tu jedynie zdawkowo) kluczowego dla perspektywy badawczej zastosowanej w pracy pojęcia „Störung” w znaczeniu perturbacja i/lub irytacja. Omówienie teoretyczne przedstawione w podrozdziale metodologicznym osadzone jest na bardzo wysokim poziomie abstrakcji, co samo w sobie nie jest zarzutem, gdyż teorie Niklasa Luhmanna cechują się wysokim stopniem hermetyczności i abstrakcji. Trudno jednak czytelniczce/czytelnikowi pracy odnaleźć logiczny i spójny sens zaprezentowanych wywodów. Kluczowe terminy jak system, komunikacja, czy zakłócenie naświetlane są z wielu różnych perspektyw badawczych. Autorka stara się przedstawić szczegółowy ogląd kontynuacji i polemik w wewnętrznym dyskursie socjologicznym. W rezultacie jednak zamiast klarownego rozpoznania otrzymujemy niejednokrotnie powtarzające się opisy i definicje tych samych pojęć, które raczej przyciemniają obraz i nie doprecyzowują metodologii. Podstawowym problemem jest jednak w mojej ocenie niedostateczne określenie teorii systemów jako narzędzia metodologicznego służącego analizie tekstu literackiego. Autorka deklaruje wprawdzie

w rozdziale końcowym pracy, że próbuje wykazać przydatność teorii Luhmanna dla literaturoznawstwa podążając przy tym za „Carstenem Ganslem, Normanem Ächtlerem, Lindą Simonis, Pawłem Zimniakiem Wolfgangiem Bryllą” (por. s. 207), wbrew tym deklaracjom praca nie zawiera jednak omówienia kwestii adoptowania teorii systemów na grunt literaturoznawczy. Włączenie takich rozważań do części metodologicznej podniosłoby niewątpliwie wartość poznawczą całej rozprawy.

W zakresie rozważań metodologicznych należałoby z mojego punktu widzenia określić, jakie „systemy” i „subsystemy” (np. rodzina, miłość) Luhmanowskie mogą być przeniesione na teksty literackie, doprecyzować rozumienie komunikacji jako systemu operatywnie zamkniętego wraz z jego podstawowymi aspektami: Information, Mitteilung Verstehen. Pożądanym byłoby również ograniczenie objętościowe i zredukowanie części dotyczących polemik socjologicznych. Zaczątkiem takiego rozumowania jest rozdział 3, w którym Autorka rozprawy powołuje się na studium Luhmanna *Liebe als Passion* oraz przywołuje jego główne dzieło *Soziale Systeme*. Na stronach 46 i 47 omówiona zostaje koncepcja miłości jako zespołu kodów komunikacyjnych i ściśle określonych ról. Takie przedstawienie teorii systemu daje się z powodzeniem adoptować do analizy tekstów literackich. Autorka pracy stosuje zresztą te rozpoznania w analizie figuracji i stanów niestabilności w tekstach Hermann w dalszych rozdziałach pracy.

Przeprowadzenie wyvodu analitycznego

W podrozdziałach od 3.1. do 3.3.2. przeprowadzone zostały szczegółowe i bardzo rzetelne badania literaturoznawcze nad wybranymi tekstami z czterech tomów prozatorskich Judith Hermann. Autorka analizuje „figuralne stany emocjonalne” w narracjach literackich, odnosząc się do zaburzonych systemów komunikacji i różnorodnych sposobów identyfikowania się postaci literackich. Zaburzenia komunikacji w prozie Hermann manifestują się, jak dowodzi Autorka, np. nieumiejętnością lub niechęcią słuchania, milczeniem, przemilczaniem, bierną postawą komunikacyjną, niewypowiedzeniem czy niedopowiedzeniami. Takie postawy komunikacyjne nie spełniają podstawowych założeń funkcjonowania zamkniętych systemów społecznych takich jak rodzina, małżeństwo czy związek intymny. Doktorantka odnosi się w swoich rozważaniach do estetycznych środków

wyrazu, które służą do wyrażania „zakłóceń”, takich jak metafora zimna, zimy czy semantyka przestrzeni. Jako przykład udanej komunikacji partnerskiej omówione zostaje opowiadanie *Manche Erinnerungen* z tomu *Lettitpark*. Na podstawie tego tekstu możliwe staje się prześledzenie koniecznych warunków udanego procesu porozumiewania się polegającego na wzajemnym poważnym i uważnym traktowaniu rozmówców i rozmówczyń, na postawie szacunku i zrozumienia. Procesy identyfikacyjne prześledzone zostały ze szczególnym uwzględnieniem cielesności (seksualności) oraz identyfikacji w obrębie genealogii kobiecych i innych odniesień rodzinnych. Na początku tego podrozdziału Doktorantka odwołuje się do psychologicznych opracowań na temat identyfikacji i wczuwania się (Einfühlung), budując w ten sposób metodologiczną i terminologicznie sprecyzowaną bazę do analiz literaturoznawczych. Jako ważny punkt referencyjny przywołane zostaje i interesująco zanalizowane znaczenie wielkiej metropolii (w tym wypadku Berlina) jako metonimii niestabilności współczesnego świata.

Identyfikacja lub jej brak w odniesieniu do ciała i seksualności przebadana została przy użyciu teorematów Luhmanna, zgodnie z którymi seksualność jako system komunikacji, aby był skuteczny, musi spełnić określone warunki, posłużyć się pewnymi kodami, modelami i rolami. Na podstawie wybranych tekstów Doktorantka w przekonujący sposób przedstawia zakłócenia owego Luhmannowskiego kodu i wywołane tym cielesne dysocjacje w związkach międzyludzkich np. nadwrażliwość na bodźce, poczucie obcości wobec własnej i obcej cielesności, zaburzenia odczuwania. Analizy tekstów Hermann uwzględniają przy tym również wpływ medializacji na zakłócenia systemu intymnych relacji, które manifestują się m. in. jako akty przemocy, wrogości i zaburzenia seksualne.

Bardzo interesująco przeprowadzone zostały także rozważania na temat procesów identyfikacji w ramach kobiecych genealogii (opowiadanie *Rote Korallen*). W analizie empatyzacji i identyfikacji Doktorantka odnosi się również bardzo celnie do znaczenia funkcji śmiech i uśmiechu jako ważnego środka literackiego modelującego przekaz i estetyczny wyraz prozy (pr. S. 84). Na podkreślenie zasługuje także trafne rozpoznanie funkcji motywów trywialnych w odniesieniu do analizy rozpadu struktur rodzinnych i zaburzeń komunikacji rodzinnej (s. 89).

Podrozdział poświęcony różnym sposobom literackich przedstawień dystansu (dystansowania się) rozpoczyna się od omówienia podstaw teoretycznych w oparciu o monografię Julii Catharine Sander *Zuschauer des Lebens. Subjektivitätswürfe in der*

deutschsprachigen Gegenwartsliteratur. Doktorantka precyzyjnie wprowadza i definiuje terminy poboczne z kręgu semantycznego dystansu – takie jak obcość, wyobcowanie, obojętność, chód, indyferentność –, a następnie stosuje ten aparat pojęciowy do analizy wybranych przykładów z prozy Hermann. Tak więc kolejno przedstawione zostają możliwości zastosowania kategorii dystansu w odniesieniu do konfiguracji topograficznych metropolii i pogranicza, jak również do motywu podróży lub natury (Islandia), co prowadzi, jak trafnie konkluduje Doktorantka, do zaburzeń i irytacji w relacjach między postaciami. Największą uwagę Autorka rozprawy poświęca literackim formom dystansu w relacjach międzyludzkich takich jak małżeństwo, rodzina czy związek miłosny dwojga osób. Rozpoznania w tym podrozdziale powielają w niektórych miejscach wnioski z poprzednich analiz (zaburzenia miłosnego kodu komunikacyjnego, brak komunikacji, poczucie obcości i chłodu w relacjach, metafory śniegu i zimna, milczenie, brak wzajemnej uwagi). Pragnę jednak podkreślić, że podrozdział ten zawiera także bardzo oryginalne analizy i interpretacje dotyczące np. metaforyki ognia w kontekście kodu miłosnego (opowiadanie *Pappelpollen*), czy ciekawe zastosowanie rozważań Luhmanna o komunikacji intymnej w odniesieniu do opowiadania *Zeugen*.

Jako jeden z wymiarów dystansu przeanalizowany zostaje również motyw śmierci w Luhmannowskim rozumieniu jako czynnik zaburzenia (Störung). We wprowadzeniu do tego podrozdziału Autorka przedstawia przemiany semantyki kulturowej śmierci w czasach przed i postmodernistycznych. Najwięcej uwagi poświęcone zostało tomowi *Alice*, który niemal w całości dotyczy śmierci, procesu umierania i ich wpływu na osoby bliskie. Doktorantka interpretuje przy tym znaczenie śmierci jako czynnika zaburzającego system (rodziny, związku intymnego) i ukazuje różnorodność postaw wobec fenomenu śmierci w utworach Hermann. Przeprowadzone badania cechują się logicznym i przekonującym wywodem, trafnym osadzeniem w tekstach prymarnych, jak również udanym zastosowaniem modelu Luhmannowskiego do analizy literaturoznawczej. Wnioski wyciągnięte przez Doktorantkę w tej części pracy są nowatorskie i poszerzają rozpoznania dotyczące zarówno prozy Hermann, jak również współczesnego rozumienia i odnoszenia się do śmierci i umierania.

Podrozdział pod tytułem *Irritation* zamyka część pracy poświęconą „figuralnym stanom emocji”. Na wstępie Autorka wprowadza termin irytacji w oparciu o teorię systemów Niklasa Luhmanna, a następnie poszerza jego znaczenie odnosząc się do ujęcia Carstena Gansela i Normana Ächtlera jako „perturbacja”, „zaburzenie”. Wspólnym mianownikiem

tych ujęć jest określenie irytacji jako czynnika wewnątrzsystemowego powodującego przemiany (negatywne lub pozytywne) niezbędne w procesie ewolucji systemowej. Proces powstawania perturbacji oraz sposób obchodzenia się z nimi przedstawiony został na podstawie opowiadań *Sonja*, *Rote Korallen* i *Diesseits der Oder*. Doktorantka wyciąga z analiz interpretacyjnych przenikliwe wnioski: Pojawienie się tajemniczej platonicznej kochanki rozumiane jako 'irytacja' (w opowiadaniu *Sonja*) lub Polki Anny (w opowiadaniu *Diesseits der Oder*) ukazuje niemoc i brak sprawczości męskich protagonistów.

W rozdziale 3.2. nacisk położony został na analizę egzystencjalnych niestabilności, które zdają się być *conditio humana* bohaterów i bohaterek prozy Judith Hermann. Owe niestabilności Doktorantka przedstawia w trzech aspektach: jako „stany zawieszenia”, „egzystencjalne zakłócenia na przykładzie choroby” oraz „utrata kontroli i kompensacja”. O ile „stany zawieszenia”, scharakteryzowane jako oczekiwanie, zaniechane działanie, podróż, niemożność/nieumiejętność nawiązywania związków, jak również „utrata kontroli i kompensacja”, opisane jako stany wściekłości, strachu, bezsilności lub rezygnacji, dają się przyporządkować do kategorii niestabilności egzystencjalnej, o tyle „chorobę” należałoby według mnie umieścić w porządku „irytacji”, tj. jako czynnik zakłócający system(y). Takie wnioski w odniesieniu do „choroby” wyciąga zresztą sama Autorka na stronie 165.

W rozdziale kończącym dysertację punkt ciężkości położony został na analizie strony formalnej, środków estetycznych, perspektyw narracyjnych oraz koncepcji konstruowania postaci literackich. Wnioski wysnute z analizy tekstów Judith Hermann potwierdzają przekonująco rozpoznania, jakich Autorka dokonała w analizach interpretacyjnych opowiadań. Charakterystyczne dla prozy niemieckiej pisarki zawężenie perspektywy do horyzontu focalizacji wewnętrznej, często pierwszoosobowej, ograniczony krąg postaci literackich, minimalizm językowy – wszystkie te środki i zabiegi artystyczne korespondują, jak celnie puentuje Doktorantka, z przedstawieniami kryzysu, niepewności i zawieszenia w systemach intymnych, rodzinnych czy przyjacielskich. Subiektywizacja perspektywy narracyjnej, specyficzny 'bezruch', skupienie się na detalach i wycinkach rzeczywistości współgrają z problematyką utworów krążącą wokół nieumiejętności porozumiewania się, działania, bezradności, egzystencjalnego zawieszenia. W związku z tym, że zagadnienia te omawiane były w poprzednich rozdziałach, nie udało się Doktorantce w tej części pracy poświęconej strategiom estetycznym uniknąć powtórek (np. s. 183, 184). Jakościowo nowe i wartościowe okazuje się natomiast omówienie roli „pustych miejsc” (Leerstellen). Leerstellen rozumiane jako opuszczenia, niedopowiedzenia, luki, przemilczenia stanowią

istotny element budujący narrację i modelujący komunikację. Minimalistyczny styl, zabiegi enumeracji czy rozpoczęcia opowieści „medias in res”, jak również otwarte zakończenia stanowią o specyficznej aurze twórczości Hermann i są adekwatnymi środkami opisu niestabilnej kondycji egzystencjalnej protagonistów i protagonistek.

Wnioski ostateczne

Podsumowując ocenę całościową rozprawy doktorskiej chciałabym podkreślić wysoki poziom językowy pracy, erudycję Autorki oraz rzetelne i wnikliwe przeprowadzenie analiz literaturoznawczych, które pogłębiają i rozszerzają badania nad twórczością Judith Hermann i stanowią jednocześnie ważny wkład w badania nad współczesną literaturą niemieckojęzyczną w ujęciu kulturoznawczym i socjologicznym. Mankamentem dysertacji jest niewątpliwie rozdział metodologiczny, który skonstruowany został chaotycznie i uwzględnia w zbyt małym stopniu omówienie możliwości implementacji teorii systemów do analizy tekstów literackich. Podkreślić jednak pragnę, że ostatecznie udało się Autorce w wielu miejscach pracy ciekawie i trafnie zaadoptować koncepcję systemów i komunikacji na grunt badań literaturoznawczych.

Praca zawiera nieliczne błędy interpunkcyjne i niedopatrzenia typograficzne, w jednym miejscu nie zostały usunięte uwagi korektorskie (s. 62). Doktorantka niekonsekwentnie stosuje także zasady równości językowej, wyrażające się w uwzględnianiu form męskich, żeńskich oraz, oznaczanych zwyczajowo w dyskursie niemieckim gwiazdką, form niebinarnych.

Kończąc pragnę stwierdzić, że rozprawa doktorska Pani Beaty Goryckiej jest pracą dobrze świadczącą o predyspozycjach Autorki jako badaczki literatury i spełnia warunki stawiane tego typu pracom. W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Anna Rutka

Lublin, dn. 27.06.2023

